

‘Ως πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τοὺς τρόπους εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐφηβικῆς περιόδου δὲ μὲν ἄρρην θέλει νὰ ἐμφανίζεται ως ἀνήρ, ἡ δὲ κόρη ως κυρία. Οὕτω δίδουν τὴν εἰκόνα τοῦ μικρομεγάλου καὶ τῆς μικρομεγάλης, πρᾶγμα τὸ διποῖον τοὺς καθιστᾶ συχνὰ γελοίους.

‘Ο ἐφηβος κυρίως ζῇ διὰ τὸ μέλλον, τὸ διποῖον ἀπορροφᾷ δλας του τὰς σκέψεις. Μετὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς αὐτοκατανόησιν καὶ τὸν σχηματισμὸν ἐνδὲ σχεδίου διὰ τὴν ζωὴν ἐπακολουθεῖ περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ἡ προσπάθεια δι’ ἐνσωμάτωσιν εἰς τὴν κοινωνίαν διὰ τῆς ἐκλογῆς ἐνδὲ ἐπαγγέλματος, εἰς τὸ διποῖον νὰ ἀσκήσῃ τὴν δημιουργικήν του ἔνέργειαν.

‘Ολαι αἱ ἐκδηλώσεις αὗται τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ ἐφῆβου δὲν εἶναι ἐν ἐπιφαινόμενον τῆς γενετῆσιου λειτουργίας, τῆς τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένης κατὰ τὴν ἥβην. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκδηλοῦται μία μεταβολὴ τῆς δλῆς σωματοψυχικῆς ὑφῆς, τῆς διποίας μόνον ἐν μέρος εἶναι αἱ γενετῆσιοι ἐκδηλώσεις. ‘Ως κατέδειξεν δὲ *Stranger* εἰς τὸ ἔργον του «Ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας», ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Ἐγώ, ἡ κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία, ως καὶ ἡ ἐνσωμάτωσις εἰς τὴν κοινωνίαν δι’ ἐκλογῆς ἐνδὲ ἐπαγγέλματος ἀπασχολοῦν τὸν βιολογικῶν υγιῆ ἐφηβον πολὺ περισσότερον καὶ ἐντονώτερον ἀπὸ δὲ, τὴν ἐρωτικὴν ζωή.

α'. Αἱ ἡλικίαι τῆς περιόδου τῆς ώριμότητος.

1. 'Η νεανικὴ ἡλικία.

Αὕτη ἀρχίζει μὲν τὴν συμπλήρωσιν τῆς βιολογικῆς ἀναπτύξεως, περὶ τὸ 22ον ἔτος διὰ τὰς γυναίκας καὶ τὸ 25ον διὰ τοὺς ἄνδρας, ἐκτείνεται δὲ μέχρι τοῦ 40 ἔτους. Κυριαρχοῦσα προσπάθειά της εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ σχεδίου ζωῆς, τὸ διποῖον κατήρτισε τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

‘Αποτελοῦσσα ἡ νεότης τὴν ἀνθησιν τῆς ζωῆς ἐμφανίζει ψυχικὰ γνωρίσματα δυνάμεως, κινήσεως, δρμῆς, ἐπεκτάσεως, διακρίσεως, προβολῆς ἥθους. Λεπτομερῶς περιγράφει «τὰ τοῦ νέου ἥθη» καὶ τρόπους δὲ Ἀριστοτέλης.

Οἱ νέοι λέγει εἶναι: «Ἐδμετάβολοι» καὶ ἀψικοροὶ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, καὶ σφόδρα μὲν ἐπιθυμοῦσι, ταχέως δὲ παύονται· δέξεται γὰρ αἱ βουλήσεις καὶ οὐ μεγάλαι, ϕασπερ αἱ τῶν καμνόντων δίψαι καὶ πετναι. Καὶ φυμικοὶ καὶ δεύτυμοι καὶ οἴοι ἀκολουθεῖν τῇ δργῇ. Καὶ ἥττους εἰσὶ τοῦ φυμοῦ· διὰ γὰρ φιλοτιμίαν οὐκ ἀνέχονται διηγωδούμενοι, ἀλλ’ ἀγανακτοῦσιν, ἀν οἴωνται ἀδικεῖσθαι. Καὶ φιλότιμοι μὲν εἰσιν, μᾶλλον δὲ φιλόνικοι· ὑπεροχῆς γὰρ ἐπιθυμεῖ η νεότης, ἡ δὲ νίκη

ὑπεροχή τις. Καὶ ἅμφω ταῦτα μᾶλλον ἡ φιλοχοήματος φιλοχοήματοι δὲ ήκιστα διὰ τὸ μῆπω ἐνδεῖας πεπειρᾶσθαι, ὥσπερ τὸ Πιττακοῦ ἔχει ἀπόφθεγμα εἰς Ἀμφιάραον. Καὶ οὐ κακοήθεις ἀλλ' εὐήθεις διὰ τὸ μῆπω τεθεωρακέναι πολλὰς πονηρίας καὶ εὔπιστοι διὰ τὸ μῆπω πολλὰ ἔξηπατῆσθαι. Καὶ εὐέλπιδες· ὥσπερ γὰρ οἱ οἰνωμένοι, οὕτω διάθερμοι εἰσιν, οἱ νέοι ὑπὸ τῆς φύσεως ἀμα δὲ καὶ διὰ τὸ μὴ σολλὰ ἀποτετυχηκέναι. Καὶ ζῶσι τὰ σπεῖστα ἐλπίδι...

Καὶ ἀγδρειότεροι· θυμώδεις γὰρ καὶ εὐέλπιδες, ὃν τὸ μὲν μὴ φοβεῖσθαι τὸ δὲ θαρρεῖν ποιεῖ· οὕτε γὰρ δργιζόμενος οὖδεις φοβεῖται, τὸ τε ἐλπίζειν δγαθόν τι θαρραλέον ἔστιν. Καὶ αἰσχυντηλοῦ οὐ γάρ πω καλλ ἔτερα υπολαμβάνουσιν, ἀλλὰ πεπαίδευται ὑπὸ τοῦ νόμου μόνον. Καὶ μεγαλόψυχοι· οὕτε γάρ ὑπὸ τοῦ βίου πω τεταπείνωνται, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαῖων ἀπειρού εἰσιν, καὶ τὸ ἀξιοῦν αὐτὸν μεγάλων μεγαλοψυχία· τοῦτο δὲ εὐέλπιδος. Καὶ μᾶλλον αἰροῦνται πράττειν τὰ καλλ τῶν συμφερόντων· τῷ γὰρ ἥθει ζῶσι μᾶλλον ἢ τῷ λογισμῷ, οἵστι δὲ δ μὲν λογισμὸς τοῦ συμφέροντος ἢ δὲ ἀρετὴ τοῦ καλοῦ.

Καὶ φιλόφιλοι καὶ φιλέταιροι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡλικιῶν διὰ τὸ χαίρειν τῷ συζείν καὶ μῆπω πρὸς τὸ συμφέρον κρίνειν μηδέν, ὥστε μηδὲ τοὺς φίλους. Καὶ ἀπαντα ἐπὶ τὸ μᾶλλον καὶ σφοδρότερον ἀμαρτάνουσι παρὰ τὸ Χιλώνειον πάντα γὰρ ἄγαν πράττουσι· φιλοῦσι γὰρ ἄγαν καὶ μισοῦσιν ἄγαν καὶ τάλλα πάντα δμοῖως. Καὶ εἰδέναι ἀπαντα οἴονται καὶ διασχυρίζονται· τοῦτο γὰρ αἰτιόν ἔστι καὶ τοῦ πάντα ἄγαν. Καὶ τὰ ἀδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς ὕβριν, οὐ κακουργίαν. Καὶ ἐλεητικοῦ διὰ τὸ πάντας χρηστοὺς καὶ βελτίους υπολαμβάνειν τῇ γὰρ αὐτῶν ἀκακίᾳ τοὺς πέλας μετροῦσιν, ὥστε ἀνάξια πάσχειν υπολαμβάνουσιν αὐτούς. Καὶ φιλογέλωτες, διὸ καὶ εὐτραπελοὶ· η γὰρ εὐτραπελλὰ πεπαιδευμένη ὕβρις ἔστιν»¹.

Αἱ ὑπερβολαὶ αὗται τῆς νεότητος ἀμβλύνονται βαθμηδὸν διὰ τῶν θιδαγμάτων τῆς πειρας ζωῆς καὶ τῆς πράξεως. Περιοχαὶ γενέσεως πειρας εἶναι δύο, ἡ τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ τῆς ἀτομικῆς οἰκογενείας.

“Ἐκαστος ἀσκῶν τὸ ἐπαγγελμά του λαμβάνει συνείδησιν τῶν ἱκανοτήτων του. Ἀντιλαμβάνεται τὰς δυνατότητας ἐξελίξεώς των, καθὼς καὶ τὰ δριά των. Εἰς τὴν ἐκεῖ εύδοκίμησιν του θὰ συνεργήσουν δλοι οἱ προηγουμένως μνημονευθέντες ἔμφυτοι καὶ ἐπίκτητοι παράγοντες. Τὸ φθόλον, εἰς τὸ δποῖον ἀνήκει τὸ ἀτομον, καὶ αἱ ἐκ τούτου συνέπειαι θὰ δώσουν ίδιαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς προσπαθείας του. Ἡ ιδιοσυγκρασία θὰ προσθέσῃ τὴν συναισθηματικὴν ἀπόχρωσιν της εἰς τὴν ἀντίληψιν ζωῆς καὶ τὸν βαθμὸν ἐνερ-

1. Ρητορικῆς B 12 1389 a 2 - 1389 b 11.

γητικότητος. Οι κοινωνικοί δροι θὰ ἐπιδράσουν δευτερογενῶς. 'Η χώρα, δπου θὰ ζήσῃ, ή ἐποχὴ μὲ τὰ προβλήματά της, τὰ ηθη της καὶ τὰς συμβατικὰς ἀξίας θὰ καθορίσουν τὰς λεπτομέρειας.

'Ο τρόπος ἀσκήσεως ποικίλλει ως πρὸς τοὺς σκοπούς. Εἰς τοὺς πολλοὺς εἶναι ἑκδηλωσιες τῆς δημιουργικῆς δρμῆς, εἰς ἄλλους ἀποβαίνει μέσον πρὸς ίκανοποίησιν τῆς τάσεως πρὸς ἐπιβολήν, εἰς ἄλλους μέσον πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων καὶ τρόπων εὐζωΐας. 'Ἐν τῇ ἐνασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος ἀναπτύσσονται αἱ βιώσεις ἱεραρχίας, ἐπαγγελματικῆς ηθικῆς, ἀκριβείας, ζήλου, ἀμύλλης.

'Η σοβαρωτάτη πρᾶξις τῆς ἐκλογῆς συντρόφου ζωῆς καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ διαβιώσεως εἶναι κρίσιμος σταθμὸς τῆς νεανικῆς ηλικίας. Τὸ βιολογικῶς υγιές ἄτομον αἰσθάνεται μίαν ἐσωτερικὴν πίεσιν πρὸς σύμπτηξιν οἰκογενείας. Τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρᾶξεως ταύτης θεωρεῖ ως δλοκλήρωσιν τῆς προσωπικότητός του. 'Ως παρετήρησεν δ Radbruch, « η ἐκλογὴ τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ η ἐκλογὴ τῆς συζύγου ἀποτελοῦν τὰς σπουδαιοτέρας πράξεις τοῦ ἀτόμου, αἱ δποῖαι θὰ ἐπιδράσουν κατ' ἔξοχὴν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος του ».

Τὴν ἐπίδρασιν τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς ἐπὶ τὴν δλην ἐξέλιξιν τοῦ ἀτόμου βλέπομεν ἀπὸ τὰ στατιστικὰ ἀποτελέσματα. Οἱ ἔγγαμοι εἶναι μακροβιώτεροι τῶν ἀγάμων. Τὰ ψυχικὰ νοσήματα παρ' αὐτοῖς εἶναι σπανιώτερα, αἱ δὲ περιπτώσεις αύτοκτονιας δλιγώτεραι. Τὸ συναίσθημα εύθυνης τοῦ γονέως δλοκληρώνει τὸ θῆσος του. 'Ο ἀγαμος καὶ ἀνευ εύθυνων εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ρευστὰς ιδέας καὶ βίον χαλαρόν. 'Ο ἔγγαμος τελειοποιεῖται διὰ τῶν τέκνων του. Οὐ μόνον διδάσκει τὸ δρθόν, ἀλλὰ καὶ διδάσκεται τούτο δ Κδιος ζητῶν νὰ τὸ ἀνεύρῃ καὶ τὸ προβάλῃ εἰς ταῦτα. Εἰς τὴν γυναῖκα κατ' ἔξοχὴν ἡ εὐλογία τῆς μητρότητος παρέχει τὸ πεδίον δλοκληρώσεως τοῦ ἑαυτοῦ της, διὰ γεννήσεως καὶ ἀναπτύξεως ἀνθρώπων.

Πολλαὶ καὶ πολλοὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἑκδηλοῦν ἀδυναμίαν αύτοκυριαρχίας, δλοκληρώσεως καὶ προσαρμογῆς εἰς τὴν πραγματικότητα, προερχομένην συχνὰ ἀπὸ βιολογικὴν ἀνεπάρκειαν. Τὴν ἀδυναμίαν τῶν ταύτην καλύπτουν πολλάκις μὲ προφάσεις φανταστικῶν ἐπιδιώξεων καὶ δνειροπολήσεων. Οὕτως ἐκλαμβάνουν τὴν δημιουργικὴν ἐργασίαν, τὸν γάμον καὶ τὴν τεκνογονίαν ως δουλειαν. Πρὸς ἀντίδρασιν δῆθεν ἀσκοῦν βίον ἀγειμένον, κυριευόμενοι ἀπὸ πλεῖστα πάθη, ἡ ὑποκαταστάτους μαγίας.

2. 'Η δριμος ηλικία.

Αὕτη ἀρχομένη περὶ τὸ 40δν ἔτος παρουσιάζει τὴν μεγιστην ἀκμὴν τῆς προσωπικότητος. Τῷρα δ χαρακτὴρ εἶναι σταθερωτάτος,

τὰ συναισθήματα ἴσχυρά, αἱ διαγνοητικαὶ λειτουργίαι ἔντονοι, ἢ αὐτοκυριαρχία πλήρης καὶ ἡ περὶ ζωῆς ἀντίληψις ὀλοκληρωμένη.

Τὸ νηφάλιον καὶ συγκερασμένον τῆς ὠρίμου ἡλικίας εἰκονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν περιγράφῃ «τὰ τοῦ ἀκμάζοντος ἥθη».

«Οἱ ἀκμάζοντες, λέγει, φανερὸν δτὶ μεταξὺ τούτων (νέων καὶ γερόντων) τὸ ἥθος ἔσονται ἐκατέρων ἀφαιροῦντες τὴν ὑπερβολὴν, καὶ οὔτε σφόδρα θαρροῦντες οὔτε λίαν φοβούμενοι, καλῶς δὲ πρὸς ἄμφω ἔχοντες, οὔτε πᾶσι πιστεύοντες οὔτε πᾶσιν ἀπιστοῦντες, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀληθὲς καίνοντες μᾶλλον, καὶ οὔτε πρὸς τὸ καλὸν ζῶντες μόνον οὔτε πρὸς τὸ συμφέρον, ἀλλὰ πρὸς ἄμφω, καὶ οὔτε πρὸς φειδῶ οὔτε πρὸς δσωτίαν ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀρμόττον, δμοῖως δὲ καὶ πρὸς θυμὸν καὶ πρὸς ἐπιθυμίαν. Καὶ σώφρονες μετ' ἀνδρίας καὶ ἀνδρεῖοι μετὰ σωφροσύνης. Ἐν γὰρ τοῖς νέοις καὶ τοῖς γέροντις διῆρηται ταῦτα· εἰσὶν γὰρ οἱ μὲν νέοι ἀνδρεῖοι καὶ ἀκόλαστοι, οἱ δὲ πρεσβύτεροι σώφρονες καὶ δειλοί. Ὡς δὲ καθόλου εἰπεῖν, δσα μὲν διῆρηται ἡ νεότης καὶ τὸ γῆρας τῶν ὀφελίμων, ταῦτα ἄμφω ἔχουσιν, δσα δὲ ὑπερβάλλουσιν ἡ ἐλλείπουσιν, τούτων τὸ μέτρον καὶ τὸ ἀρμόττον. Ἀκμάζει δὲ τὸ μὲν σῶμα ἀπὸ τῶν τριάκοντα ἕταν μέχρι τῶν σέντες καὶ τριάκοντα, ἡ δὲ ψυχὴ περὶ τὰ ἔνδες δεῖν πεντήκοντα»¹.

Τὰ ὠρίμα ἄτομα ἐμφαγίζουν, ἔκαστον εἰς τὸν κύκλον του, τὴν μεγίστην ἀπόδοσιν εἰς δρᾶσιν καὶ δημιουργίαν. Οἱ ἄνω τοῦ μέσου τύπου θὰ ὑπερβοῦν τὰ παραδεδομένα διὰ νέων δημιουργιῶν, τὰς δποίας θὰ ἐπιβάλουν εἰς τὸ σύνολον, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιμονῆς των καὶ ἐφ' δσον αὖται ἔρχονται ως ἀπάντησις εἰς τοὺς διαχύτους πόθους τοῦ συνόλου.

Ἡ δρμὴ πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἐπιβολὴν φθάνει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς τὴν μεγίστην ἀκμὴν της. Ἔκαστος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπολογίζεται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα διακριθῇ. Τὸ εἶδος τῆς διακρίσεως τὸ νοεῖ ἔκαστος ἄλλως, ἀναλόγως τῆς ψυχοσυνθέσεώς του. Πολλοὶ εύρισκουν τοῦτο εἰς τὴν ἀπόκτησιν πλούτου, διότι νομίζουν, δτὶ τοιουτορόπως ὑπολογίζονται ως ἔχοντες ἀξίαν. Ἄλλοι ἐπιζητοῦν νὰ διακριθοῦν μὲ πνευματικὰς δημιουργίας, ἄλλοι μὲ κοινωνικὴν δρᾶσιν καὶ κατάληψιν ὑψηλῶν ἀξιωμάτων καὶ ἄλλοι μὲ πράξεις φιλαλληλίας καὶ ἀγαθοεργίας.

Τὰς βαθύτατις διακρίσεως καὶ ὑπεροχῆς φθάνουν συγήθως μόνον δλίγοι, οἱ ἐκλεκτοί. Οἱ πολλοὶ δὲ δρᾶσουν ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς συνηθείας καθωρισμένων πλαισίων, ἢ θὰ ἀπο-

1. Ρητορικῆς B 14 1390 a 29 - 1390 b 12.

τελέσουν τὴν ἀκολουθίαν ισχυρῶν πρωτοπόρων. Μερικοὶ ἄλλοι δὲν πραγματοποιοῦν δλας τὰς ἐσωτερικάς των παρορμήσαις ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ζητοῦν ἀναπλήρωσιν εἰς ἔρασιτεχνικάς ἀσχολίας, αἱ δποῖαι τούς παρέχουν κρυφίας χαράς. Εἶναι οἱ ἔρασιτέχναι τῆς φιλολογίας τῇς τέχνης, οἱ σχηματίζοντες συλλογάς, οἱ δργανούντες δμίλους ἢ συνδέσμους.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην γίνονται αἱ μεγάλαι δημιουργίαι τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τῆς πολιτικῆς, τῆς δργανώσεως ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν πράξεων ἑκείνων, αἱ δποῖαι ἐπιζοῦν τῶν παρερχομένων προσώπων.

Τῆς γυναικὸς τὰ ἔργα τώρα φαίνονται εἰς δλην τῶν τὴν ἰδιοτύπιαν. Τὰ αὐξηθέντα τέκνα βλέπουν τί λαμβάνουν διὰ τῆς μητρικῆς στοργῆς. 'Ο σύζυγος ἐπιστρέφων εἰς τὸν οἴκον ἡρεμεῖ ἐκ τῶν μόχθων καὶ ἀντλεῖ νέας δυνάμεις.

γ. Αἱ ἡλικίαι τῆς κάμψεως ἢ πτώσεως.

'Ο σωματοψυχικὸς δυναμισμὸς δ ἐκδηλωθεὶς ἀκμαῖος κατὰ τὴν περίοδον τῆς ωριμότητος ἐμφανίζει ἔναρξιν μιᾶς κάμψεως, ἐκδηλουμένης διαφόρως εἰς τὸ σωματοψυχικὸν καὶ ψυχικὸν πεδίον. "Οριον ἔναρξέως ταύτης εἶναι τὸ 60όν ἔτος, τέρμα δὲ τὸ τέρμα τῆς ζωῆς. 'Η δλη διάρκεια τῆς περιόδου τῆς ἐνελίξεως δύναται νὰ φθάσῃ τὴν τριακονταετίαν, εἰς σπανίας δὲ περιπτώσεις καὶ νὰ τὴν ὑπερβαίνῃ. Εἰς τὰς ἡμέρας μας αἱ πρόδοι τῆς ὑγιεινῆς καὶ θεραπευτικῆς ἐμήκυναν τὴν περίοδον ταύτην ζωῆς καὶ εἰδικὸς κλάδος ἐπεδόθη εἰς τὴν διερεύνησιν ταύτης, ἡ Γεροντολογία ἢ Γηριατρική.

'Απὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως ἔξεταζομένη ἡ περίοδος αὕτη περιλαμβάνει δύο ἡλικίας, τὴν πρώτην γεροντικήν καὶ τὴν ἐσχάτην γεροντικήν μὲ ΐδια γνωρίσματα.

1. 'Η πρώτη γεροντικὴ ἡλικία.

Αὕτη χαρακτηριστικὸν ἔχει τὴν πτώσιν τῆς γενετησίου λειτουργίας καὶ ἔξασθένησιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων. Τὸ βάσισμα γίνεται βραδύτερον, δ μυϊκὸς τόνος καταπίπτει, ἡ ἀντοχὴ εἰς σωματικοὺς κόπους ἐλαττοθετεῖ. Αἱ αἰσθήσεις, ίδιᾳ ἡ δρασις, ἐλαττοθνται. 'Η προσαρμοστότης μειοθετεῖ, ἐμφανιζομένης μιᾶς δυσκαμψίας τόσον εἰς τὰς ἀρθρῶσεις, δσον καὶ εἰς τὰς Ιδέας. 'Η μνήμη ἐμφανίζει ἡλαττωμένην Ικανότητα ἐντυπώσεως καὶ στροφὴν περισσότερον πρὸς τὸ ἀπώτερον παρελθόν ἢ πρὸς τὸ ἐγγύτερον. 'Η συντηρητικότης καὶ ἐπιφυλακτικότης εἶναι γενικὸν γνώρισμα.

Περιγραφήν τῶν καμπτομένων ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ήλικίας μᾶς παρέχει δὲ Ἀριστοτέλης εἰς «τὰ περὶ γῆρας ἥθη».

Κατ' αὐτὸν «Οἱ πρεσβύτεροι καὶ παρηκμακότες σχεδὸν ἐκ τῶν ἑναντίων τούτοις (τοῖς νέοις) τὰ πλεῖστα ἔχουσιν ἥθη· διὰ γὰρ τὸ πολλὰ ἔτη βεβιωκέναι καὶ πλεῖστα ἔξηπτατοσθαι καὶ ἔξημαρτηκέναι, καὶ τὰ πλεῖστα φαῦλα εἶναι τῶν πραγμάτων, οὔτε διαβεβαιοῦνται οὐδέν, ἡτούτον τε ἀγανάκτητα ἥδει. Καὶ οἴονται, ἵσσαι δὲ οὐδέν, καὶ ἀμφιδοξοῦντες προστιθέασιν δει τὸ ζωσιν καὶ τάχα, καὶ πάντα λέγουσιν οὔτως, παγίως δὲ οὐδέν. Καὶ κακοήθεις εἰσὶν ἔστι γὰρ κακοήθεια τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα. "Εἰτι δὲ καχύποπτοί εἰσι διὰ τὴν ἀπιστίαν, ἀπιστοί δὲ διὸ ἐμπειρίαν. Καὶ οὔτε φιλοῦσι σφόδρα οὔτε μισοῦσι διὰ ταῦτα, ἀλλὰ κατὰ τὴν Βίαντος ὑποθήκην καὶ φιλοῦσιν ὁμοίσησοντες καὶ μισοῦσιν ὡς φιλήσοντες.

Καὶ μικρόψυχοι διὰ τὸ τεταπεινῶσθαι ὑπὸ τοῦ βίου οὐδενὸς γὰρ μεγάλου οὐδὲ περιττοῦ, ἀλλὰ τῶν πρὸς τὸν βίον ἐπιθυμοῦσι. Καὶ ἀνελεύθεροι ἐν γάρ τι τῶν ἀναγκαίων ἡ οὐσία, ἀμα δὲ καὶ διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἵσσαιν ὡς χαλεπὸν τὸ κτήσασθαι καὶ δάδιον τὸ ἀποβαλεῖν.

Καὶ δειλοὶ καὶ πάντα προφοβητικοί ἑναντίως γὰρ διάκεινται τοῖς νέοις· κατεψυγμένοι γάρ εἰσιν, οἱ δὲ φερμοί, ὅστε προωδοπεποίηκε τὸ γῆρας τῇ δειλίᾳ· καὶ γὰρ ὁ φόβος κατάψυξις ἔστιν. Καὶ φιλόβοιοι, καὶ μᾶλλον ἐπὶ τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ διὰ τὸ τοῦ ἀπόντος εἶναι τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ οὐ δὲ ἐνδεεῖς, τούτου μάλιστα δπιθυμεῖν.

Καὶ φίλαυτοι μᾶλλον ἡ δεῖ· μικροψυχία γάρ τις καὶ αὕτη. Καὶ πρὸς τὸ συμφέρον ξῶσιν, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ καλόν, μᾶλλον ἡ δεῖ διὰ τὸ φίλαυτοι εἶναι τὸ μὲν γὰρ συμφέρον αὐτῷ ἀγαθόν ἔστι, τὸ δὲ καλὸν ἀπλός. Καὶ ἀνασχυντοι μᾶλλον ἡ αἰσχυντηλοί· διὰ γὰρ τὸ μὴ φροντίζειν δμοίως τοῦ καλοῦ καὶ συμφέροντος δλιγωροῦσι τοῦ δοκεῖν.

Καὶ δυσέλπιδες διὰ τὴν ἐμπειρίαν· τὰ γὰρ πλεῖστα τῶν γιγνομένων φαῦλα ἔστιν· ἀποβαίνει γὰρ τὰ πολλὰ ἐπὶ τὸ χεῖρον· καὶ ἔτι διὰ τὴν δειλίαν. Καὶ ξῶσι τῇ μνήμῃ μᾶλλον ἡ τῇ ἐλπίδι· τοῦ γὰρ βίου τὸ μὲν λοιπὸν δλιγον τὸ δὲ παρεληλυθός πολύ, ἔστι δὲ η μὲν ἐλπὶς τοῦ μέλλοντος ἡ δὲ μνήμη τῶν παροιχομένων. "Οπερ ἀλτιον καὶ τῆς ἀδολεσχίας αὐτοῖς· διατελοῦσι γὰρ τὰ γενόμενα λέγοντες· ἀναμιμησκόμενοι γὰρ ἦδονται.

Καὶ οἱ θυμοὶ δξεῖς μὲν ἀσθενεῖς δέ εἰσιν, καὶ ἐπιθυμίαι αἱ μὲν ἀκλελοίπασιν αἱ δὲ ἀσθενεῖς εἰσιν, ὅστε οὐτ' ἐπιθυμητικοὶ οὔτε πρακτικοὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ κέρδος. Διὸ σωφρονικοὶ φανονται οἱ τηλικοῦτοι· αἱ τε γὰρ ἐπιθυμίαι ἀνείναι καὶ δουλεύουσι τῷ κέρδει. Καὶ μᾶλλον ξῶσι κατὰ λογισμὸν ἡ κατὰ ἥθος· δὲ μὲν γὰρ

λογισμὸς τοῦ συμφέροντος, τὸ δὲ ἥθος τῆς ἀρετῆς ἔστιν. Καὶ τὰδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς κακουργύλαν, οὐχί² ψβριν.

Ἐλεητικοὶ δὲ καὶ οἱ γέροντές εἰσιν, ἀλλ’ οὐ διὰ ταῦτα τοῖς νέοις³ οἱ μὲν γὰρ διὰ φιλανθρωπίαν, οἱ δὲ διὸ⁴ μαθένειαν· πάντα γὰρ οἶονται ἔγγὺς εἶναι αὐτοῖς παθεῖν, τοῦτο δὲ ἦν ἐλεητικόν, διὸν διδυρτικοὶ εἰσι, καὶ οὐκ εὐτράπελοι οὐδὲ φιλογέλοιοι· ἐναντίον γὰρ τὸ διδυρτικὸν τῷ φιλογέλωτι⁵.

Ἡ οὕτως ἔξεικονιζομένη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους κάμψις εἶναι βεβαίως ή κατὰ πλειοψηφίαν ἀναφαινομένη, ἀλλ’ οὐχί τι τὸ καθολικόν. Ήδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐθεωρεῖτο καύχημα διὰ μίαν πόλιν ή ὑπαρξίας σωματικῶν θαλαρῶν γερόντων, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ Παναθήναια αἱ φυλαὶ τῆς Ἀττικῆς διηγωνίζοντο ποια θά δέπιδεξῃ τοὺς περισσοτέρους.

Μία ἄλλη διαπίστωσις ἐνωρίς γενομένη εἶναι ή ὑπαρξίας εἰς τοὺς γέροντας διαυγοῦς κρίσεως ἐπὶ δυσχερεστάτων θεμάτων καὶ ἀνευρέσεως δρθῶν λύσεων, παρὰ τὴν σωματικὴν κάμψιν· δρθοτέρων ἀπὸ τὰς τῶν ωρίμων. Τὸ γεγονός τοῦτο προέβαλεν ὁ Λυκοθρύγος εἰς θεσμόν, καταστήσας πρώτος τὴν Γερουσίαν τῶν 28 Γέροντων, ἵνα παρέχῃ «ἔρμα» δρθῆς κατευθύνσεως τῶν κοινῶν καὶ ἀποφυγῆς τῶν μεταξὺ τυραννίδος καὶ δχλοκρατίας κλυδωνισμῶν. Τὴν διαύγειαν ταύτην καὶ ἀσφάλειαν κρίσεως τῶν γερόντων ἔξαρει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ ἡθικόν του ἔργον τὸ ἐπιγραφόμενον «Εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον».

Ἡ χρῆσις τῆς πνευματικῆς ταύτης διαυγείας, τῆς ἐμπειρίας ζωῆς, τῆς νηφαλιότητος καὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ παθῶν ἀποβαίνει σωτηρίᾳ εἰς κρισίμους πολιτειακάς υποθέσεις, ἀποτελεῖ προσέτι δύναμιν καθοδογήσεως καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ δρθοῦ εἰς θέματα ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικά καὶ δργανωτικά.

Οἱ σημερινοὶ δροὶ διαίτης, τρόπου ζωῆς καὶ ψυχικῆς ἀγωγῆς ἐμφανίζουσι περιπτώσεις ἀκμαιότητος βαινούσας καὶ πέραν τοῦ 75ου ἔτους. Ἐντεθεν καθίσταται ἀναγκαῖα καὶ μία ἀγωγὴ πρὸς εύγηρίαν διὰ τὴν πρώτην ταύτην ἡλικίαν γήρατος, ἵτις δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ καὶ τὸ μῆκος καὶ τὴν ύφην τοῦ ἐσχάτου γήρατος.

2. *Ἡ ἐσχάτη γεροντικὴ ἡλικία.*

Αὕτη ἀναφαίνεται μετὰ τὸ 75ον ἔτος, μὲ δὲ περιθώριον ἀκόμη ἀπώτερον διὰ τὰ ἄτομα, ἄτινα ἔχουσιν ὅπισθέν των ζωὴν πλουσίαν εἰς ἐκδηλώσεις δημιουργικάς.

1. Ρήτορικῆς B 13 1389 b 13 - 1390 a 24..

Γνώρισμα ταύτης είναι ή έπανδησις τής σωματικής έξασθενήσεως, δλλά καὶ ή εἰς μείζονα βαθμὸν συχνότητος ωχρίσις τῆς νοητικῆς καὶ κριτικῆς διαυγείας μὲν ἐμφάνισιν διαλείψεων ψυχικῆς ἔγρηγρσεως. Εἰς τινας προηγεῖται ή σωματικὴ κατάπτωσις, εἰς δλλους ή νοητική. Τὸ τέλος είναι εἴτε ὁ περιορισμὸς εἰς τὰς καθ' αὐτὸ βιολογικὰς ἀνάγκας, εἴτε αἰφνιδίᾳ ἀποκοπῇ τοῦ νήματος τῆς ζωῆς λόγῳ βλάβης ὀργανικοῦ τινος συστήματος.

Τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἀντιμετωπίζουν δλλως τὰ διάφορα ἀτομα. Συχνὰ οἱ ἔχοντες ὅπισθέν των διαβίωσιν πλουσίαν εἰς ἑκδηλώσεις, δλοκληρωμένην προσωπικότητα καὶ σαφῆ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως, ἀποβλέπουν πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῆς δύσεως μὲν ἐν συναίσθημα τελειώσεως καὶ οὐχὶ καταστροφῆς. Τὸ συναίσθημα τῆς καταστροφῆς ἔχουν κατ' ἔξοχὴν ἀτομα, τῶν δποίων ὁ ἀπολογισμὸς ζωῆς είναι πλήρης ἀπὸ ἀντιφάσεις καὶ πόθους ἀνεκπληρώτους. Ἀντιθέτως οἱ ἔχοντες δλοκληρώσει τὴν ζωὴν τῶν ἀκόμη καὶ εἰς τὸν θάνατον ἀποβλέπουν μετὰ γαλήνης. Τοῦτο δμως είναι προνόμιον δλίγων.

Ο Metchnikof, ἔχων ὑπὸ δψιν τὸ γεγονός τοῦτο, καθὼς καὶ τὴν φιλοζωίαν τῶν γερόντων, διετύπωσε τὴν ἔξῆς θεωρίαν περὶ θανάτου¹. Ο ἀνθρώπινος ὀργανισμός, λέγει, δύναται βιολογικῶς νὰ ζήσῃ μέχρις 150 ἔτῶν. Ο γέρων ὑποφέρει, διότι ἀποθνήσκει πρὸ τοῦ χρόνου, τὸν δποίον ὄρισεν ή φύσις. Η ζωὴ τοῦ πολιτισμοῦ ὡς ἀντιβιολογικὴ δηλητηριάζει τοὺς ιστούς καὶ προκαλεῖ τὸν πρόσωρον θάνατον. Εὰν ήτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ ὁ ἀνθρωπὸς τὸ βιολογικὸν γῆρας, θὰ ἥσθάνετο νὰ ἀναφαίνεται ἐν τῇ ψυχῇ του μία νέα δρμή, ή δρμή τοῦ θανάτου. Θὰ ἐπεθύμει δηλαδὴ νὰ ἀποθάνῃ, δψως ἐπιθυμεῖ τὴν τροφὴν καὶ τὸν ἔρωτα. Αποθνήσκων θὰ ἥσθάνετο μίαν ἀπόλαυσιν sui generis, ἀνάλογον πρὸς τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν δποίαν αἰσθάνεται, δταν τὴν ἐσπέραν, καταβεβλημένος ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ τὰς μέριμνας τῆς ήμέρας, πίπτη εἰς τὴν κλίνην του νὰ κοιμηθῇ.

Η ἀντίληψις αὕτη τοῦ Metchnikof δυνατὸν νὰ προσβληθῇ ἀπὸ βιολογικῆς πλευρᾶς είναι δμως εύλογος, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ψυχολογικὴν τῆς βάσιν. Η δλοκληρωμένη προσωπικότης δὲν ἀντικρύζει τὸν θάνατον μετὰ τρόμου. Υπάρχουν ἀξιολογικαὶ βιώσεις ἐντονώτεραι ἀπὸ τὴν ἀπλῆν διατήρησιν τῆς ζωῆς. Ο ἀποθνήσκων νέος δι' ἐν ὑψηλὸν ίδιανικὸν πραγματοποιεῖ τὴν ὑπαρξίν του βαθύτερον ἀπὸ δ, τι θὰ τὴν ἐπραγματοποίει, ἐὰν ἔζη μίαν ἀβαθῆ ζωὴν καὶ ἀπέθνησκε γέρων ἀπὸ ρευματισμοὺς ή ἀρτηριοσκλήρωσιν.

Ο πολιτισμὸς μὲ τὴν ὑπερπρόδον τῶν ύλικῶν ἀνέσεων, τὸν

1. Metchnikof E., Études sur la nature humaine, Paris 1903, σελ. 168.

καταμερισμὸν τῶν ἀσχολιῶν καὶ τὴν εἰδίκευσιν ἀμβλύνει εἰς πλεῖστα ἄτομα τὴν ποιοτικὴν αἵσθησιν ζωῆς καὶ τὴν βίωσιν τοῦ πλάτους της, ἐπισκοτίζων τὸ συναίσθημα ὑπάρξεως. Ἐκεῖθεν δὲ ηὔξημένος τρόμος τοῦ θανάτου.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ θανάτου εἶναι ἐν γεγονός ὅχι μόνον βιολογικόν, ἀλλὰ καὶ ψυχολογικόν.

Ἡ ἐντύπωσις ἐξ αὐτοῦ τόσον εἰς τὸν ἀπερχόμενον δσον εἰς τοὺς μένοντας γεννᾷ τὸ συναίσθημα τοῦ μυστηριώδοις. Τοῦτο εἶναι διαρκὲς καὶ πανανθρώπινον, οὐδέποτε ἀμβλυνόμενον, ἀλλὰ συναπτόμενον πρὸς τὰς μεταφυσικὰς τάσεις τοῦ ἀνθρώπου.

IV. Η ΕΝΟΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

Τὸ πρόσωπον, περιλαμβάνον πλῆθος στοιχείων καὶ πραγματοποιούμενον καθ' ὅλην τὴν πορείαν ζωῆς του, ἐκδηλώνει ὑπαρξιν συγκειμένην ἀπὸ ἐντυπώσεις, προσπαθείας, συγκινήσεις, ἀνησυχίας, ἐπιδιώξεις καὶ ταλαντεύσεις ποικίλας. Ἡ πραγματοποιουμένη ζωὴ διαφέρει κατὰ ποιότητα καὶ βαθμὸν ἐντάσεως, ἀναλόγως τοῦ ψυχισμοῦ ἐκάστου. Παρ' ὅλην δύμως τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς διαφορὰς ὑπάρχει ἐνιαία συνείδησις ζωῆς, συλλαμβάνουσα τὴν διάρκειαν ὡς ταυτήτα, παρὰ τοὺς διαδοχικοὺς σταθμούς καὶ τὰς ἐναλλαγὰς τοῦ ρυθμοῦ.

Τὸ ἐνιαίον αἴσθημα ζωῆς χρωματίζεται καὶ φωτίζεται ἀναλόγως πρὸς τὴν νοημοσύνην καὶ ἀξιολογίαν τοῦ προσώπου. Ὁ σκοπὸς ὑπάρξεως δύναται νὰ ἀποβλέπῃ εἴτε εἰς τὴν ἀπλῆν συντήρησιν, εἴτε εἰς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεων καὶ κινδύνων, εἴτε εἰς ἀνοδον καὶ δμοίωσιν πρὸς ἀνώτερα πρότυπα, εἴτε εἰς αὐτοπροβολὴν διὰ δημιουργιῶν ὑπερκειμένων τῆς τυπικότητος καὶ τοῦ συρμοῦ. Τὸ βαθύτερον τοῦτο συναίσθημα ζωῆς ἐμφανίζεται ἐξωτερικῶς ὡς θυμικὴ κατάστασις εἴτε μὲ ἀδιαφορίαν καὶ δμοιομορφίαν, εἴτε μὲ ὑψωμένην αὐτοπεποίθησιν, εἴτε μὲ ἀθυμίαν καὶ ἀποθάρρυνσιν.

Ὁ πάγιος προσανατολισμὸς πρὸς τὸν ἐναὶ ἐκ τῶν τύπων τούτων εἶναι τι τὸ σπανιότερον. Συνηθέστερος εἶναι δὲ τῶν διακυμάνσεων. Ἐχομεν μίαν θυμικὴν διαλεκτικήν, μὲ ἐναλλαγὰς καὶ διαδοχὰς προσανατολισμοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μετὰ κρίσιμα συμβάντα καὶ ἀποφασιστικὰς βιώσεις ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ. Εἶναι τοι βιώσεις μεταστροφῆς (conversion), ἀνατάσεως, φωτισμοῦ, νέας ζωῆς, ἡ ἀποτυχίας, χρεωκοπίας, πτώσεως, κατακρημνίσεως, ἔρειπώσεως.